

POVÁLEČNÍ PŘEDSEDOVÉ ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI CHEMICKÉ, PŘEDCHŮDCI PROF. ČŮTY

PAVEL DRAŠAR

*Ústav chemie přírodních látek, Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Technická 5, 166 28 Praha 6
drasarp@vscht.cz*

Došlo 8.9.22, přijato 5.10.22.

Článek popisuje základní údaje o čtyřech poválečných předsedech České společnosti chemické, Josefu Spoustovi, Otakar Antonínu Husákovi, Oldřichu Tomíčkově a Rudolfu Lukešovi.

Klíčová slova: předseda ČSCH, Josef Spousta, Otakar Husák, Rudolf Lukeš, Oldřich Tomíček

Protože na jiném místě přináší tento časopis pokračování seznamů funkcionářů ČSCH¹ po roce 1966, do kterého je veden seznam Hančův², zdálo se na místě uchovat pro budoucnost i informace o předsedech Společnosti v souvislosti se snahou redakce Chemických listů mapovat spolkovou historii^{3,4}. Jde o pokračování článku „*Tři pováleční předsedové Československé společnosti chemické*“ (cit.⁵). Přehled vznikl na základě mnoha zdrojů, zejména jako podklad sloužily zápisy ze schůzí výboru ČSCH, Bulletin AČSCH, či Chemické listy a spolková příručka⁶. Protože však v těchto materiálech jsou informace uvedeny často jen částečně a bylo nutno je kombinovat, je proto obtížné uvést u každé informace zdrojový soubor, a tudíž tak nečiníme, přehled použitých citací je však úplný.

Josef Spousta

Obrázek⁷

Dr. Spousta byl předsedou ČSCH v těžkém období 1943–1946 (členem ČSCH byl od roku 1913). Narodil se 22. 3. 1886 v Kladně-Kročehlavech 135 (cit.⁸) v rodině slévače Josefa Spousty a Marie, rozené Vitoušové.

Spousta vystudoval vyšší státní reálku v Kladně a českou Vysokou školu technickou v Praze. Po studii začal působit jako chemik v cukrovaru na Hané, později jako asistent u Zemědělské rady v Praze a na Mlynářské stanici Vysoké školy technické v Praze. Dne 11. července 1913 promoval na doktora technických věd a 1. března 1914 nastoupil do Odkolkových mlýnů a pekáren ve Vysočanech, kde pomáhal ve funkci chemického inženýra a později vrchního úředníka vybudovat moderní laboratoře, zavedl kontroly všech pracovních postupů a podílel se na vybavení provozů nejmodernějším strojním zařízením⁹. Po vzniku Československa byl zvolen přednostou mlýnského oddělení Stát-

ního obilního ústavu. Spousta byl z důvodu posílení českého vlivu už na začátku roku 1919 Pražskou úvěrní bankou, která převzala majoritu Odkolkova parního mlýna a továrny na chléb, kooptován do funkce technického ředitele firmy Odkolek¹⁰. V roce 1935 byl z funkce technického ředitele povýšen na vedoucího ředitele a od roku 1936 na vrchního ředitele^{11,12}, ve které zůstal až do roku 1943, kdy tuto funkci převzal Němec W. G. Hennings, ve vedení firmy však zůstal až do revolučního „převzetí“ firmy 5. května 1945. Jako absolvent VŠCHTI se soustředil na problematiku z oboru technologie pekařství a mlynářství a publikoval ještě v polovině padesátých let.

Je autorem řady publikací, učebnic a knih v oboru, jako např. Chemická technologie, technologie mlynářství (ČSCH, Praha 1934). Podílel se na vydávání listu Mlynář (Mlynářský věstník). V jeho administraci na Příkopech č. 31 pak dr. Spousta propůjčoval místnosti pro zasedání ústředního výboru Společnosti, jíž byl dlouholetým funkcionářem. Měl letní „chatu“ v Kersku.

Zemřel 20. 6. 1969 v Praze 6 (Teslova 5).

Otakar Antonín Husák

Obrázek¹³

Ing. Husák byl předsedou Společnosti v letech 1934–1937 a 1947–1948. Narodil se^{14,15} 23. dubna 1885 v Nymburce č.p. 274 v rodině drážního úředníka Stanislava Husáka a Alžběty, rozené Dlabáčové, měl tři sourozence – Jaromíra, Stanislava a Jindřicha.

Obecnou¹⁶ školu navštěvoval v Nymburce, dále studoval na Císařském královském státním reálném gymnasiu v Karlíně, které absolvoval v červenci 1904. Po maturitě pokračoval v letech 1904–1909 ve studiu chemie na

ČVUT. Studium přerušil na rok, aby vykonal prezenční vojenskou službu u pěchoty, a dokončil je v létě 1909 získáním titulu inženýr. O půl roku později odešel do Ruska a postupně se zde do jara 1914 vypracoval na ředitele soukromé chemické továrny ve Varšavě. Pracoval v chemickém závodě v Budějovicích a v Paříži, dále v Angers. Po vypuknutí první světové války vstoupil do České družiny, kde mu byla uznána důstojnická hodnost z rakousko-uherské branné moci a kde se stal velitelem čety. Od ledna 1916 velel rotě Československého střeleckého pluku a od jara 1917 praporu 1. střeleckého pluku. Roku 1915 mu byl udělen Řád sv. Stanislava 3. třídy s mečí a mašlí¹⁷.

Před bitvou u Zborova byl těžce raněn. Po vyléčení byl velitelem prvního lodního transportu legionářů severní cestou z Archangelsku (odjezd 15. října 1917) do Francie, kde se jako kapitán a velitel praporu zúčastnil bitvy u Teronu a v roce 1918 se stává majorem. V prosinci 1918 se spolu s T. G. Masarykem vrátil do vlasti, kde působil v hodnosti generála jako přednosta vojenské kanceláře prezidenta republiky. Postupně se stal státním tajemníkem a 15. září 1920 byl jmenován jako nestraník ministrem národní obrany v tzv. první vládě Jana Černého. Po demisi vlády 26. září 1921 odešel na vlastní žádost do zálohy. Kromě toho působil za ministerstvo ve správní radě Banky československých legií v Praze a v několika dalších správních radách, takže jeho funkce se několikrát staly předmětem parlamentních interpelací. V roce 1921 opouští však státní službu a vstupuje do nového závodu na výbušiny, což chápe jako příležitost vybudovat český velkopřmysl chemický. Toho roku je mu udělen Řád Čestné legie 3. třídy. Stává se postupně generálním ředitelem podniku Explosia. Od roku 1926 působil v čele Kruhu francouzských legionářů, přičemž patřil mezi ty nemnohé legionáře, kteří se stavěli kriticky k tzv. Hradu. V letech 1934 až 1937 několikrát dlouhodobě pobýval v Sovětském svazu, kde zabezpečoval rozsáhlé kontrakty na výstavbu muničních závodů. Zároveň se zde podílel na jednáních o prodeji licence na výrobu těžkých dělostřeleckých systémů a jejich střeliva ze strany Akciové společnosti, dříve Škodových závodů v Plzni. Díky tomu sovětský válečný průmysl získal nejmodernější provozy na výrobu velkorázového dělostřeleckého střeliva a nitroglycerinových prachů, přičemž veškeré strojní zařízení pocházelo z Československa.

Po okupaci českých zemí v březnu 1939 sice zůstal ve své funkci generálního ředitele, ale po vypuknutí druhé světové války byl zatčen a odvezen jako rukojmí do koncentračního tábora v Buchenwaldu. Zde a v Dachau zůstal vězněn až do konce války. V roce 1946 mu byl udělen Válečný kříž 1939.

Po skončení druhé světové války byl v červnu 1945 jmenován ředitelem Synthesie Semtín. V této pozici působil až do března 1948, kdy byl odvolán a penzionován. V roce 1950 byl rozhodnutím ministra národní obrany zbaven hodnosti generála v záloze, byl mu odebrán důchod, znovu zatčen a vězněn bez soudu do roku 1956 na Pankráci a na Mírově. Po propuštění z vězení musel i přes vysoký věk pracovat až do podzimu 1960 jako noční hlídač, aby získal nárok na důchod. Do důchodu tak odešel teprve v 75 letech v roce 1960. V roce 1968 byl občansky

i právně rehabilitován a, *in memoriam*, mu byla vrácena generálská hodnost. Teprve po roce 1989 ale mohl být v roce 1992, *in memoriam*, vyznamenán Řádem Milana Rastislava Štefánika II. třídy.

Titul Čestný člen Společnosti mu byl udělen v roce 1946.

Zemřel 12. června 1964 v Praze. Pohřben je na Olšanském hřbitově v Praze¹⁸.

Rudolf Lukeš

Obrázek¹⁹

Profesor Lukeš byl předsedou ČSCH v letech 1949–1951 a 1953–1960. Poprvé byl zvolen v polovině října 1949 na sjezdu Společnosti v Brně. Členem Společnosti se stal roku 1926, čestným členem Společnosti byl jmenován roku 1956.

Rudolf František Jiří Lukeš se narodil²⁰ v rodině kupce s koloniálním zbožím Františka Lukeše a Josefíny, rozené Prokové, dne 13. 4. 1897 v Kralupech nad Vltavou č. 90.

V Kralupech chodil do školy až do čtvrté třídy²¹. Roku 1906 se Lukešovi s oběma syny, Janem (nar. 1885) a Rudolfem, přestěhovali do Prahy. Během studií na reálce v Karlíně si Rudolf oblíbil chemii, kde jej vyučoval bývalý asistent profesora Karla Preise, Ing. Jan Schelle, který předváděl krásné pokusy a vedl i praktikum. O prázdninách mezi kvartou a kvintou Rudolf studoval z Preisovy a Votočkovy Cvičebnice anorganické chemie. Později se na plovárně seznámil s Františkem Žákem, demonstrátorem pražské německé univerzity, který Lukeše upozornil na některé německé učebnice organické chemie. Ten pak z nich studoval v univerzitní knihovně a v septimě si dokonce pořídil výpisky v rozsahu několika set stran. Profesor Lukeš často vzpomínal na své experimentování doma, zvláště na bouřlivý průběh Skrapovy syntézy chinolinu, která se ocitla na stropě prádelny, kde pokus prováděl. Po maturitě s vyznamenáním (1914) byl zapsán na obor technické chemie České vysoké školy technické v Praze, ale ve třetím semestru byl povolán do vojenské služby. Na italské frontě ve volných chvílích studoval organickou chemii, o čemž svědčí jeho pečlivě psaný deník. Také se zdokonalil v italštině a později dokázal deklamovat dlouhé pasáže z Dantovy Božské komedie. Roku 1922 dokončil studia druhou státní zkouškou s vyznamenáním. Již ve třetím ročníku studia vstoupil do laboratoře profesora Emila Votočka, pod jeho vedením vypracoval doktorskou disertaci *Studie o bromsubstituovaných aromatických hydrazinech* a po doktorátu (1923) byl ustanoven asistentem s povinnostmi vést laboratoře studentů druhého ročníku. Ve školním roce 1923–1924 byl doktor Lukeš pověřen přednášením organické chemie pro Československou obec učitelskou. Omezené finanční dotace Votočkova pracoviště byly většinou spotřebovány na jeho výzkum sacharidů, takže doktor Lukeš si musel vypomá-

hat, jak se dalo. Pro jednu zlatnickou firmu regeneroval zlato ze starých rakouských mincí a vyměňoval chemikálie (např. methylamin) za ty, které potřeboval pro vlastní výzkum. Po dvouletém pracovním úsilí mohl předložit habilitační práci *Studie o pyrrolonech*, na jejím základě byl jmenován 10. 1. 1929 soukromým docentem organické chemie. Pracoval nejprve s prof. Votočkem na chemii cukrů, později na chemii heterocyklických sloučenin.

Po smrti profesora Josefa Schneidera (1931) vzešel ze Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem, který usiloval o získání českých odborníků, požadavek obsadit osiřelou stolicí barvířského průmyslu. Na toto místo byl designován docent Lukeš, a proto měl být poslán na zkušenou do zahraničí. Mezitím ale vedení Spolku doporučilo spěšné vyřízení záležitosti ve prospěch dr. Vladimíra Křepelky, který řadu let pracoval v německém barvířském průmyslu, byl zaměstnán v ústeckém závodě, a proto se na Vysoké škole chemicko-technologického inženýrství habilitoval a brzy byl jmenován profesorem barvířství a technologie textilního průmyslu.

Lukeš byl v roce 1933 jmenován docentem Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy po prominutí habilitačního kolokvia.

Zimní semestr 1936–1937 strávil docent Lukeš v laboratoři curyšské techniky, kde pod vedením profesora Lavoslava Růžičky pracoval v chemii diterpenů. V roce 1937 byl jmenován mimořádným členem Královské české společnosti nauk. Když byl roku 1938 profesor Votoček poslán do výslužby, převzal docent Lukeš přednášky z organické chemie; před tím už několik let přednášel doporučený předmět Publikum z organické chemie a stále vedl laboratoře. Přednášky z organické chemie vedl až do uzavření vysokých škol nacisty v roce 1939.

Po násilném uzavření českých vysokých škol přijal docent Lukeš místo vedoucího Organické laboratoře Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Praze Vysočanech v pozdější Podkovářské ulici. Zde měl na starosti přípravu absolventů středních škol a několika vysokoškoláků pro jejich pozdější zařazení do organicky profilovaných pracovišť budovaného závodu v Rybitví. Vedle elementárních organických preparací zde byly prováděny i náročnější operace. Z tohoto období, kdy s Lukešem spolupracoval dr. František Šorm, pochází několik publikací a též patentů. Kromě toho docent Lukeš zpracovával literární údaje pro první díl učebnice organické chemie, kterou sepsal s profesorem Votočkem.

Během okupace pracoval ve Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Praze ve Vysočanech a současně připravoval učebnici organické chemie, kterou spolu s profesorem Votočkem vydali po válce. Po osvobození se stal docent Lukeš správcem Ústavu chemie obecné a anorganické. V roce 1946 získal titul řádného profesora. Na Ústavu organické chemie se intenzivně věnoval výzkumné i pedagogické činnosti. V roce 1952 byl jmenován akademikem. Je považován za zakladatele československé organické chemie. Mezi jeho skvělé žáky patřili například pozdější

profesor Vladimír Bažant či Vladimír Prelog, česko-chorvatsko-švýcarský chemik, který se stal v roce 1975 laureátem Nobelovy ceny za chemii.

Roku 1952 bylo pro profesora Lukeše jako akademika ustaveno specializované pracoviště Laboratoř heterocyklických sloučenin. Zde byla úspěšně rozvíjena chemie monosacharidů a hlavně alkaloidů. Je škoda, že Lukešovi nebylo dopřáno dál rozvíjet jeho úvahy o biogenezi alkaloidů, v několika ohledech originální.

Rok 1958 velmi nepříznivě zasáhl do života Vysoké školy chemicko-technologické, když neúprosně tvrdé politické prověrky měly za následek nucené odchody řady pedagogů. Obě Lukešova pracoviště byla zvláště postižena odchodem šesti pedagogů z katedry a dvou pracovníků z Laboratoře heterocyklických sloučenin. Profesor Lukeš tyto ztráty těžce nesl, ale přesto, že jeho zdraví bylo ořeseno, stále přednášel, zcela z paměti, osobitým způsobem, s vysokou jazykovou kulturou, a vedl vědeckou činnost obou svých pracovišť.

Profesor Lukeš měl ve zvyku většinu času trávit v laboratořích mezi spolupracovníky a často se snažil vypomoci při experimentování. Pro každou rukodělnou činnost měl totiž mimořádné nadání, v mladších letech se naučil velmi dobře foukat sklo, takže nejednou dokázal „usklít“ potřebnou aparaturu. Všechny aparatury musely vyhovovat nejen funkčně, ale i esteticky, a konečný syntetický produkt bylo nutno vkusně adjustovat. V opačném případě profesor utrousil: „To je, jako byste servíroval šampaňské v nočníku.“ Vůbec často vtipně komentoval dění v laboratořích, ale třeba i při zkouškách. Protože sám rád a mnoho experimentálně pracoval, měl vřelý vztah k chemikáliím. Pamatoval si původ i umístění většiny chemikálií ve skladu, který měl uspořádan podle Beilsteinova systému, takže nepotřeboval žádný seznam. Po válce jeho ústav převzal chemikálie z pražských německých organických kateder, což umožnilo rychle zahájit výuku v laboratořích v Horské ulici.

V obou Lukešových pracovištích bylo pravidlem každou novou reakci opakovat, a to nejednou, aby bylo jisté, že je reprodukovatelná. V tom se projevoval jeden výrazný rys Lukešovy obdivuhodné a obdivované osobnosti – serióznost. Nikdy mu nešlo o laciné publikace, ale, jak říkával, o hledání vědecké pravdy. Vzácnou vlastností profesora Lukeše byla i jeho velkorysost, s jakou umožňoval spolupracovníkům věnovat se spisování monografií, takže naše literatura mohla být obohacena o více jak deset titulů zabývajících se organickou chemií. Mimo vysokou školu a ČSCH byl profesor Lukeš předsedou Nomenklaturní komise pro organickou chemii a předsedou ediční komise chemické sekce ČSAV.

Profesor Lukeš, zakladatel české organické syntézy, odešel od nedokončeného díla 18. října 1960 v Praze, kdy ještě několik dní před smrtí přednášel studentům o svých milovaných Grignardových syntézách. Pohřben je se svojí manželkou Marií na hřbitově v Týnci nad Sázavou²².

Oldřich Tomíček

Obrázek²³

Doktor Tomíček byl předsedou Společnosti v letech 1942 a 1952. Členem Společnosti byl od 1920, místopředsedou 1941–1949, dlouholetým členem výboru a předsedou pražské pobočky v letech 1949–1953. Patří k nadšeným a obětavým funkcionářům Společnosti. Čestným členem Společnosti byl jmenován roku 1950.

Oldřich Vilém František Tomíček se narodil v rodině lékárníka PhMr. Františka Tomíčka pocházejícího z Poniklé (1861–1931) a Růženy, rozené Kramářové, 10. 10. 1881 na pražské Malé Straně²⁴ v č.p. 370-III. Měl dvě sestry – Boženu a Jaroslavu.

Po maturitě na gymnáziu v Truhlářské ulici nastoupil dvouletou praxi v lékárně, aby se posléze zapsal na obor farmacie na Univerzitě Karlově. Diplom magistra farmacie získal na prahu první světové války, 21. července 1914.

V průběhu války byl přidělen do vojenské lékárny v Innsbrucku, kde zároveň v letech 1914–1918 studoval na univerzitě a v laboratoři prof. Brunnera se zabýval syntézou indolínových sloučenin. Po ukončení války pokračoval v Praze na UK studiem farmaceutické chemie u prof. Štěrbý-Bohma, získal doktorát (9. července 1920) a stal se asistentem na farmaceutickém ústavu Univerzity Karlovy.

V letech 1923–1924 studoval v Utrechtu v laboratoři prof. Schoorla a tam navázal přátelství se známým analytikem I. M. Kolthoffem. V roce 1925 se habilitoval pro analytickou chemii na Karlově univerzitě, kde vedl Ústav analytické chemie Přírodovědecké fakulty UK, 1929 se stává mimořádným a 1935 řádným profesorem. Věnoval se moderním analytickým metodám a publikoval z tohoto oboru přes 80 prací. Napsal Základy kvantitativní analýzy (1933), dále učebnice: Kvantitativní analýza (1946, 1950) a Odměrná analýza (1949), monografie: Chemické indikátory (1946), v angl. překl. (1951), Potenciometrické titrace (1941), stati ve známém kompendiu Handbuch der analytischen Chemie (1944–1948).

V roce 1936 je registrován 2. září jako cestující univerzitní profesor ze Southamptonu na lodi S. S. Queen Mary na Ellisově ostrově v New Yorku. Vystoupil tam na konferenci ACS v Pittsburghu v sekci koloidní chemie²⁵. Stihl se tam ještě zúčastnit oslav 300. výročí založení Harvard College²⁶. Prof. Tomíček byl i významným členem a často i vedoucím činitelem řady českých i zahraničních vědeckých společností. Byl znám jako vynikající řečník, neobyčejně čestný a jemný člověk se zvláštním kouzlem osobnosti. O jeho životě napsal J. Heyrovský obsažný článek pro časopis Nature²⁷.

Od roku 1929 až do své náhlé smrti 21. října 1953 (cit.²⁸) byl ředitelem Ústavu analytické chemie PŘF UK. V akademickém roce 1948–1949 byl děkanem Přírodovědecké fakulty UK. Pohřben je na hřbitově v Liboci, neda-leko Šárky.

LITERATURA

1. Řápková R., Drašar P.: Chem. Listy 116, 631 (2022).
2. Hanč O.: 100 let v Československé společnosti chemické, její dějiny a vývoj 1866–1966, Academia, Praha 1966.
3. Drašar P.: Chem. Listy 115, 506 (2021).
4. Kratochvíl B., Drašar P.: Chem. Listy 115, 498 (2021).
5. Drašar P., Chuchvalec P., Bělohav Z.: Chem. Listy 116, 614 (2022).
6. Jenšovský L. (ed.): Československá společnost chemická při ČSAV, Slovenská chemická spoločnosť pri SAV 1976–1985, Academia, Praha 1985.
7. Anonym: Mlynář 60(10), 107 (1939).
8. <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/6403/196#>, staženo 23. 8. 2022.
9. Anonym: Mlynář 57(13), 151 (1936).
10. Anonym: Mlynář 40(4), 41 (1919).
11. Anonym: Národní listy, 6. 2. 1919, str. 7.
12. Anonym: Večer: lidový deník, 1. 3. 1939, str. 2.
13. <https://www.valka.cz/Husak-Otakar-t19504>, staženo 2. 9. 2022.
14. <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/10426/22>, staženo 23. 8. 2022.
15. https://cs.wikipedia.org/wiki/Otakar_Hus%C3%A1k, staženo 23. 8. 2022.
16. <https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1918-1938-csr/jan-cerny-1/ing--otakar-husak-38256/>, staženo 23. 8. 2022.
17. <https://www.valka.cz/Husak-Otakar-t19504>, staženo 23. 8. 2022.
18. <https://billiongraves.com/grave/Otakar-Hus%C3%A1k/27999055?referrer=myheritage>, staženo 23. 8. 2022.
19. <https://www.experientia.cz/cena-rudolfa-lukese/kdo-by-l-rudolf-lukes/>, staženo 23. 8. 2022.
20. <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/7211/48#>, staženo 23. 8. 2022.
21. <https://canov.jergym.cz/objevite/objev5/luk.htm>, staženo 23. 8. 2022.
22. <https://billiongraves.com/grave/Rudolf-Luke%C5%A1/28423908?referrer=myheritage>, staženo 23. 8. 2022.
23. https://cs.wikipedia.org/wiki/Old%C5%99ich_Tom%C3%AD%C4%8Dek, staženo 23. 8. 2022.
24. <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=229AB03C3AE04F73A9080CA551FDE419&scan=121#scan121>, staženo 2. 9. 2022.
25. United Press: Saskatoon Star-Phoenix – Friday, September 11, 1936.
26. The Boston Globe – Thursday, September 17, 1936, str. 12.
27. Heyrovský J.: Nature 173, 288 (1954).
28. <https://www.myheritage.cz/research/collection-1/myheritage-rodokmeny?itemId=150444891-1-101&action=showRecord&recordTitle=Old%C5%99ich+Tom%C3%AD%C4%8Dek>, staženo 23. 8. 2022.

P. Drašar (*Department of Chemistry of Natural Compounds, University of Chemistry and Technology, Prague, Czech Republic*): **Post-war Chairmen of the Czechoslovak Chemical Society, Predecessors of Prof. Čůta**

The article brings basic data on the four post-war chairmen of the Czechoslovak Chemical Society, namely, Josef Spousta, Otakar Antonín Husák, Oldřich Tomíček, and Rudolf Lukeš.

Keywords: chairmen of the Czechoslovak Chemical Society, Josef Spousta, Otakar Husák, Rudolf Lukeš, Oldřich Tomíček